

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

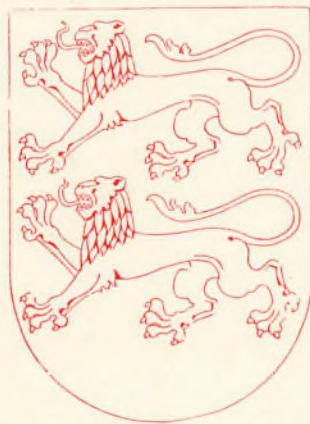
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Olav Christensen: Af en halvfemsårigs erindringer.

H. V. Gregersen: Den forfærdelige misvækst i 1819.

Thomas Otto Achelis: En velgører, hvis navn er gået i glemme.

Aug. F. Schmidt: Fra Hviding herred.

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

Af en halvfemsårige erindringer

Ved Olav Christensen

Fhv. sognefoged og gårdejer i Mastrup Jens Madsen Knudsen er født på den gamle slægtsgård Kalmargård i Mastrup den 2. september 1867. Kalmargård var kommet i Knudsen-slægtens eje i begyndelsen af 1800-årene, da Jens Knudsens oldefar, Knud Knudsen fra Erlev, giftede sig gården til.

Jens Knudsen besøgte latinskolen i Haderslev, men kom efter konfirmationen til landbruget, og da den prøjsiske militærtjeneste var vel overstået, overtog han ved faderens død fødegården.

Knudsen var en dygtig landmand og tog livlig del i det nationale arbejde ikke mindst i jordkampen. Mången gang købte han, når en gård kunne reddes for danskheden, for egen regning denne uden hensyn til risikoen for eventuelle tab, og det siges om ham, at han havde været ejer af det halve Mastrup.

Efter genforeningen blev Knudsen sognefoged. Han beklædte dette embede i mere end 25 år og udnævntes i 1938 til ridder af Dannebrog. Knudsen, hvis største oplevelse blev kong Christian X,s og dronning Alexandrines samt kronprinseparrets besøg på Kalmargård i 1936, har i sin alderdom nedskrevet nogle småerindringer fra et langt liv, dels om hvad han selv har oplevet, og dels om hvad han har hørt ældre slægtled fortælle. Disse erindringsblade rummer en del småtræk fra Mastrup, som fortjener at kendes i en videre kreds. De følgende sider vil derfor bringe nogle uddrag, som jeg har forsynet med nødvendige noter.

Efter indledende at have fremdraget nogle alminedlige træk om Hopttrup kirke og Tørning slot samt om Haderslev Dams opstemning, fortsætter Knudsen:

Erlev mistede [ved Dammens opstemning] sine enge og sin vej¹ til Gl. Haderslev kirke og skole. Børnene måtte gå den lange vej gennem Haderslev by helt ud i Bøndergårdene², hvilket først blev ændret omkring 1900, da der byggedes en skole i Sønder Otting³. Jeg husker endnu i firserne, når hele flokken kom marcherende i træsko gennem gaderne.

I tiden fra 1700 til 1800 var der skov over det meste af landskabet. Claus Limbecks⁴ skove var overtaget af kronen og hertugen. Skoven strakte sig

1. Det er tvivlsomt, om der nogen sinde har ført en vej over Dammen.

2. Skolen lå i Slagtergade, nuværende nr. 68.

3. Skolen i Sønder Otting åbnedes i 1902, og den gamle skolebygning udgør endnu en del af Hertug Hans Skole.

4. Claus Limbeck var ejer af Tørning 1404 til ca. 1426.

sammenhængende fra Tørning til Pamhule ind mod Nørre Mastrup, syd om Erlev og helt ind til Vandlinggårds skove. I skellet mellem Erlev og Mastrup, til vest for Erlevvej, lå en større gård, frigården Hedegård⁵. Bo-pladsen ses endnu, blandt andet en større dæmning for en sø eller større fiskedam, en kuplet høj, hvor der vel har stået en borg til forsvar. I skovene var der ypperlig jagt, også på hjorte, der særlig var eftertragtet af krybskytter. De sidste hjorte blev skudt af officererne i krigen 1848—50. I de hertugelige skove syd for Erlev lå et skovopsynshus — Skytteshave — som også var traktørsted for Haderslev borgerne. Inde i skoven lå der her et lystanlæg, en større tumleplads med forlystelser, bl. a. en brønd med rindende vand, der blev postet op af to udskårne figurer, drevet ved vand fra en vandledning af udborede træstammer, som endnu ligger der. Skoven bestod af svære egestammer, som var plantede i rækker. Min bedstefar⁶ købte skoven i 1850 og solgte træet til skibsbyggeriet på Kalø; den ejedes dengang af to frøkener Raben⁷, som også var indehavere af det kendte gamle hus på Naffet⁸. To bøge skulle blive stående, så længe de levede; men sådan svandt det ene stykke skov efter det andet.

Før den tid havde skoven ikke stor værdi. De Pamhule-bønder havde et større stykke skov, vel nok et, som var tilbyttet fra Tørning, og som staten fordrede skat af. Men det nægtede bønderne at betale, og staten beslaglagde skoven. Der fulgte nu en lang proces, men skoven fik de ikke igen. En skovrider lovede, når de ville give ham en tønde smør, at skaffe dem den tilbage, men det ville de ikke. Skoven skulle de nok få, men den kom aldrig.

Omkring 1850 anlagdes en større papirfabrik i Christiansdal. Selv kongen, Frederik VII, havde andel i foretagendet. Der blev gravet en flere kilometer lang kanal ud til Haderslev Dam, både dyb og bred, så den kunne besejles med last fra og til Haderslev. En mægtig dampskorsten, lange fabriksbygninger med et utal af kostbare maskiner og en lille by af arbejder- og funktionærboliger rejstes. En kanal blev gravet til Tørning mølledam, hvorfra der for en årlig afgift blev ledet vand til fabrikken. Det hele blev et millionforetagende, men måtte efter flere års forløb standse. Man sagde, at produktet ikke var fint nok⁹.

Før år 1800 førte landevejen fra Haderslev fra Sønderbro mod sydvest

5. Navn på det oprindelige Hørregård, der lå nordvest for det nuværende ved sogneskellet mellem Gammel Haderslev (Erlev) og Høptrup (Mastrup).

6. Iver Knudsen.

7. Christiane Raben, f. 24. 5. 1797, d. 27. 10. 1880. Gravstedet findes endnu på Klosterkirkegården.

8. Provstegården, der var byens smukkeste bindingsværksbygning, blev nedrevet i 1880'erne.

9. Allerede i 1772 var der i Christiansdal blevet anlagt en blikfabrik „Gothåb“ (Sdj. Årb. 1939), der dog påny måtte standse i slutningen af 1776. Fabrikken indrettedes derefter først til blegeanstalt og væveri, senere fulgte et stampeværk, en oliemølle og et træsliberi. I 1851 ombyggedes oliemøllen og indrettedes til sodafabrik, glasstøberi og spejlglassliberi, medens de store skovarealer gav gode betingelser for træskæreriets fortsættelse. I 1860 blev virksomheden betydeligt udvidet, der ofredes store summer på turbineanlæg, og i 1862 gravedes kanalen fra Tørning

og vest for den nuværende assistenskirkegård¹⁰, videre vest om galgebakken¹¹ og gennem skoven ved Langkær, hvor den delte sig. En gik syd på efter Hoptrup og Åbenrå og en mod vest gennem Mastrup, som derved deltes i Sønder- og Nørreby, og førtes videre over Vartenberg og Immervad til Flensborg. Vejene var sandede, hullede og bugtede og gik op og ned i det bakkede terræn. De holdtes vedlige af de nærmest liggende byer. Der herskede et stærkt pulserende liv på disse alfare veje. Tungt slæbtes malende i sandet de store Lundstikker¹² fragtvogne med fire hestes forspand til Åbenrå og Flensborg og videre syd på. Når den raske postvogn kom med post og passagerer, måtte alt vige.

Vejen over Mastrup blev mest benyttet til lange transporter med drifter af stude og af heste til Flensborg og videre til Itzehoe, Husum og Hamborg. Ved indkørselen til Mastrup var det første bedested Mastrup kro, som 1850 ejedes af dannebrogsmænd Søren Beck. Nærmere byen lå to kæmpehøje, en på hver side af vejen, som senere bugtede sig udenom Karsbæk¹³ sumpe og videre til bedestederne Vartenberg og Immervad. Om foråret kunne der overnatte hundreder af stude, og da var der travlhed med at skaffe plads til folk og fæ. Handelsmænd kom bagefter kørende eller ridende og betalte, de havde i vognen en jernbeslået kiste med sølvdalere eller en pengesæk om livet. Det hændte ikke sjældent, at der skete overfald; de var derfor bevæbnede med pistol og dolk. Der kom også drifter med geder, får og svin, og så handlede der samtidig rundt om i byerne.

Særlig livligt var det i krigsårene 1848—50 og 1864, vejene benyttedes da af tropperne. I 1849 kom friskarernes hele afdeling med infanteri, artilleri, træn og bagagevogne, et uendeligt langt tog kom ved nat nordpå fra Flensborg over Immervad-Vartenberg, hvor der lå en forpost danske dragoner. Da de så det mægtige tog, troede de, at hele den prøjsiske arme kom. De trak sig tilbage, og toget gik videre til Mastrup, hvor der lå en del dansk infanteri, som også uden kamp trak sig [tilbage] til Haderslev. En deling lå med regimentskassen på Kalmargård. I huj og hast blev der spændt for, og den tunge kiste kom op på vognen, og så kørtes der mod syd op til landevejen. Min bedstefar løb tværs over [marken], nåede dem

mølle gennem Teglholt til Christiansdal, men i 1868 gik foretagendet fallit. Et hamborgerfirma grundlagde derefter en papirfabrik, og der voksede efterhånden en koloni frem på 200 mennesker, men i 1882 indskrænkedes virksomheden igen til et træsliberi, til dette endelig også indstilledes omkring 1890, efter at fabrikken var blevet udsat for en stor brand, kun den 54 m høje skorsten blev stående, men sprængtes i luften i 1910 af en pionerdivision. — I 1908 solgtes Christiansdal til et konsortium i Haderslev, som vedtog at anvende vandkraften til et elværk, der senere overtoges af Haderslev købstad og i dag er den eneste rest af de efter forholdene ret store foretagender i Christiansdal.

10. Den gamle vejvisersten ses endnu på Hørregårdsvej i Haderslev.

11. Lå i nærheden af Galgebæk; bækken, der flyder under Åbenråvej ved Vilstrupvej-krydset.

12. Toaklede vogne med lundstikker for hjulet, d. v. s. en pind eller jernstift, der blev stukket gennem et hul i vognakslen for at hindre hjulet i at glide af.

13. I Sønderjydske Stednavne Kastbæk.

og fik dem standset og vendt og ad en omvej ført til Haderslev, ellers var de kørt lige i armene på tyskerne. — Folk og penge var reddet. — Friskarerne kørte efter Grødebøl og afskar derved en artilleriafdeling med to kanoner, som spærrede hovedvejen mod syd. At friskarerne havde heldet med sig, skyldtes, at det skete ved nattetid, og at danskerne manglede forposter.

I 1849 eler 50 holdt prøjsisk artilleri på Erlevbanke og beskød Haderslev. To kugler sidder indmurede på Slotsvandmøllen. Krigen bølgede frem og tilbage. Snart var der dansk indkvartering og snart tysk.

Befolkningen var i langt overvejende grad dansk, kun i Haderslev fandtes der enkelte slesvig-holstenere. I 1864 kom danske soldater på tilbage-toget fra Dannevirke gennem Mastrup, de var meget udmattede og blev beværtet. Alt brød og andre spisevarer blev bragt op til vejen, de måtte nemlig ikke gøre ophold. Fra Mastrup var 20—30 indkaldt, de kunne gå hjem og behøvede ikke at gå mod tyskerne, men ingen ville. De ville kæmpe for konge og fædreland. Under krigen var her stadig indkvartering af tyskere og østrigere. Den 18. april kunne der tydeligt høres kanontorden fra Dybbøl. Tyskerne og østrigerne sagde: „Hvad er dog dette? Hjemme blev det fortalt os, at vi skulle herop for at hjælpe vore stakkels brødre, der var blevet så frygtelig behandlet, — og hvad ser vi? Alt er dansk, og ingensteds er der så kønt og fredeligt som her. Wir sind betrogen“.

Som soldat i 1890 var jeg på manøvren indkvarteret to steder i Pomern, hvor manden havde været med i 64. Begge udtalte sig så skønt og godt om mit hjemland. Den ene havde været med ved Dybbøl. „Intet steds har jeg set så skønt et land, bare jeg måtte få det at se igen“.

I 1850—55 byggedes landevejen Åbenrå—Haderslev¹⁴, og derved blev vejen fra Mastrup ved Langkær ført syd om bomhuset, så vognene fra denne side også kunne være med til at betale bompeng, som alle trafikanter på chausseen skulle yde ved hvert bomhus. Vejen førte lige mod Haderslev og gennemskar en temmelig stor bakke syd for Sønderbro.

Mastrup bestod fra gammel tid af 2 bydele, Sønder og Nørre Mastrup med Pamhule, tæt sammenbygget. I Sønder Mastrup var der ti gårde, syv landbolsteder, fem huse, et præsteenkesæde, en skole, en smedje, en hjuler, en tækker, en slagter, en skolelærer, medens Nørre Mastrup bestod af syv gårde, landbolsteder, en smed, to vævere, en knapmager, en piskemager, en garver, en sadler, en nådler, der lavede træskovle, plejle og river. En vindmølle blev bygget i 1880 og mejeriet i 1890.

I 1881—83 byggedes chausseen fra Langkær gennem Mastrup til Over Jersdal¹⁵. Dæmningen over Karsbæk var næsten færdig, men da man en

14. Den nuværende hovedvej 10.

15. Den nuværende Tønder landevej.

morgen mødte på arbejdspladsen, var den skredet ud i den bløde underbund.

Der var en høkerhandel for begge byer, den blev drevet af Math. Maj. Han gik flere gange ugentlig til Haderslev efter varer med to kurve, som han bar i åg; han hentede æggene på gårdene og bar dem til Haderslev, og hjemme besøgte Hejlvig, hans kone, handelen. Blødbrod, kage, tvebakker (kavringer), med, gryn og anden proviant havde hun i en kiste, bom¹⁶ og chokolade lå i en skuffe, som vi børn vidste [!]. De boede i et lille hus ved vejen. Der var to brødre Maj, som begge kunne spille violin. De spillede til bryllup, til dans i byen, ved høstgilde og ved rapstærskning. Engang ved et høstgilde, hvor det gik lystigt til, kom en karl lidt fedt på buen, violinen gav et hvin, og musikken forstummede, Mathias så lidt på den, stak den i kalveskindet og gik hjem, trods mange bønner. Ved rapstærskningen på Nørbygård sad han på en tønde og spillede. Det skulle gå i march eller i galop efter plejlens takt på sejlet. Der blev skiftet hver halve time, og det gav en dram ved afløsning. Mathias havde spillet hele sit repertoire, hvorfor han slog om til en vals med det resultat, at karlene kom ud af takt og slog hinanden ved hovedet. Danielsen, ejeren af Nørbygård, der var en hidsig tysker, råbte op og gav Mathias en øretæve, så han væltede ned fra tøndens. Det lod han sig ikke byde, stak violinen i kalveskindet, og væk var han.

Rapstærskningen var ellers en hel fest, hvor det gik lystigt til med liv og humør. Et stort sejl blev bredt ud på marken, og rapsen blev slædet derhen med en hest for hver slæde og med en dreng på hver hest. Seks piger, tre i hvert hold fyldte på båren, og så i galop hen til sejlet; to mand løftede båren op i sejlet og så afsted igen. To mand bredte rapsen ud i lange rækker, så kom plejlene igang, og der blev slået og marcheret i takt; derefter kom to mand og vendte om, og efter to gange tærskning blev det rystet og halmen kastet over bord, medens et par skovlede kornet til side. Hver halve time skiftede billedet, andre kom til plejlen, og flasken gik rundt. Nu udføres alt med maskine, og sangen er forstummet. Skønt var det at se travlheden og lysten og at høre de danske toner, fædrelandssange og soldatersange fra 48 og 64. Ja, den skønne idyl ved arbejdet har ændret sig også efter arbejdet, når karle og piger om aftenen kunne samles ved gadekæret og høre en harmonika. Karlene spillede skorsten¹⁷, kegler eller bold, og pigerne kunne synge de lange sange om Hjalmar og Hulda. Sommetider lejede de en sal, hvor der blev danset, og de fik kaffe og punch.

Vi har for tiden 600 indbyggere. Der var en tid, hvor folketallet var dalet. Det var i 70'erne, da de store udvandring fandt sted. Hele familier rejste til Amerika, Australien og New Zealand. Til de sidste lande fik de

16. Bolsjer.

17. Kaste med sten efter et bræt eller en mønt i en spand, altså en slags klink.

fri rejse og boplads, men rejsen var besværlig og varede flere måneder, og der hørtes kun sjældent noget fra dem. Mange unge rejste til det gamle land Danmark for at undgå den prøjsiske militærtjeneste, hjemmene blev solgte og lagt ind under gårdene, derved blev der mange større gårde og kun få landbolsteder. Nu har vi jo en tid, hvor det går den anden vej.

Mastrups jorder strækker sig fra Hoptrup kirke i syd og mod nord til Haderslev Dam, ca. en mil langt, og i vest fra New York over New Zealand (landbolsteder med navne fra udvandringstiden) til Mecklenborg og Saksenborg og Skovlund, der lå gemt i skov, som forsvandt, hvorefter huset stod ene tilbage, nu er både det og Mikkelsborg udslettet, eller rettere fra Vartenberg til Grødebøl. Markerne lå spredte, vi havde mark ved kirken, ved Grødebøl og ved Haderslev Dam. Hver mark havde navn og var omgærdet med levende hegn. Nu er disse for størstedelen ryddet, men man er begyndt at plante igen.

Før var det mest opdræt og stude, man lagde an på, i 70'erne gik man over til mejeridrift på gårdene, hvor der kom mejersker fra Holsten og senere fra Jylland. Smørret blev sommeren igennem oplagret til efteråret og solgt til Hamborg. I Haderslev var der en købmand (Kuss¹⁸), der i 70'erne havde en udstrakt handel med heste fra hele Jylland, som solgtes til Frankrig. Han købte smør og korn, men det endte med, at Mastrup tabte ca. 100.000 mark ved ham; mange penge dengang.

Det var en god tid fra 60'erne til 80'erne, der byggedes store nye gårde, men så kom 80'erne, hvor det gik tilbage.

I 20'erne og 30'erne var det næsten umuligt at skaffe penge til renter, man solgte hørlærred for at få lidt gangbar mønt. Hvem der havde penge til gode, fik betalt med sedler, som ingen værdi havde, da staten ingen garanti ydede. 1865—66—67 var meget tørre år. Byggen fik ingen regn fra den var sået til høst, den var så kort, at kun lidt lod sig binde.

I oktober 1857 rasede en svær epidemi (blodgang), som krævede mange ofre. På vor gård døde min oldefar, hans svigersøn fra Bramdrup og deres eneste datter. Man sagde, at kirkeklokkerne i Haderslev ikke måtte ringe ved begravelser, det skræmte folk. Her i byen var der også mange dødsfald, folk turde ikke bære ligene ud på grund af smittefaren. Man talte dengang om den sorte død, som engang havde raset her. Der fortæltes, at der på Als (efter den sorte død) kun var to tilbage, en karl og en pige, der begge var sorthårede, og som giftede sig med hinanden, og derfor er efterkommerne på Als næsten alle mørke. I midten af 70'erne døde mange børn af difteri og brøiner¹⁹, fik de sygen, var det døden. En familie i sognet mistede tre børn.

Pamhule sø, der er 11 hektar stor, lå for 200 år siden omkranset af høje

18. Købmand J. G. Kuss.

19. Bräunc. d. v. s. angina eller difteri.

bøge med ruiner af en borg, som nu er fuldstændig sløjftet. Også skoven er for det meste fældet. Mod syd findes tre udgravninger fra forsvaret, som nu er jævnet. Marken hedder endnu Tapper. Søen tilhørte staten, men købtes af fem bønder i Pamhule og Mastrup. Der var rigt med fisk. Det fortaltes, at der var gedder så store og gamle, så de havde mos på hovedet; en havde slugt et lam med åg, og en anden havde med halen slået benet over på en drikkende kvie.

Søen blev først i 1800-årene forsøgt udtørret. Der blev nedlagt en dyb ledning af sammenslåede brædder på en længde af to km, som vel tog overvandet, men ikke tilstrækkeligt. Med tiden forfaldt ledningen, og søen fremstod igen. Så forsøgt med en vindmølle og snegl, der vel for en tid holdt vandstanden nede, men ved stille vejr var arbejdet forgæves. Endelig i 1870 besluttedes det at lægge en cementrørsledning på 15 tommer, et meget kostbart projekt, over to km lang og i en dybde på indtil seks meter, men nu var man endelig også nået så vidt, at søen blev nogenlunde tør.

Den 10. juni 1798 mødte to svogre, Lassen og Breum, to unge raske gårdmænd fra Mastrup, ved søen og blev enige om en sejltur for at fiske, men båden kæntrade og begge druknede. Stor var medfølelsen med den unge enke med to små børn på Kalmargård, men hun blev senere gift med Knud Knudsen fra Erlev. De havde en søn og en datter, og hun blev stammoder til en udbredt og kendt slægt her på egnen. Hendes ry som den gode og dygtige kvinde lever endnu.

Den forfærdelige misvækst i 1819

Ved H. V. Gregersen

I.

Vi lever i et land med et såre omskifteligt vejrlig. Meteorologer og andre vejrprofeter har derfor alle dage haft deres hyr med folk, fordi det ikke altid gik med vejret efter deres forudsigelse. „Mennesket spår, men Gud rå'r“, hedder det jo.

Pastor C. T. *Bargum* i Rabsted har i begyndelsen af 1820'erne givet en skildring af det usædvanligt ondartede forår, man oplevede i en stor del af det indre Nordslesvig i 1819. Til belæring og advarsel for kommende slægter er den skrevet, siger han udtrykkeligt. Man fornemmer i disse ord de kendte toner fra oplysningstiden. Det gjaldt om at gavne og være til nytte for ens medborgere.

„Vinteren 1818—19 var usædvanlig mild og tør“, hedder det til at be-

gynde med. „I marts havde vi det skønneste forårsvejr, man kunne ønske sig. Allerede i april stod frugttræerne i fuld blomst, og 1. påskedag den 11. april var der fuld græsning til kvæget. Kreaturer og heste græssede da ude overalt. Rugsæden stod så smukt, at ældre folk aldrig havde set den skønnere. Den 11. maj stod den allerede godt i skred. Alle og enhver ventede sig derfor en velsignet høst. Pinseaften den 29. maj så man overalt rugen dræ, mens byg og havre stod tæt på markerne. Frugttræerne var afblomstrede, og æbler og pærer var i utallig mængde ansat på størrelse med en valnød. Ikke ét træ stod uden frugt, og græsset i engene var i god vækst. Pinsedags eftermiddag den 30. maj faldt tilmed en kvægende regn, og mand og mand imellem glædede man sig til den herlige høst, der var i vente.

Men lige så lykkelig, som man havde sluttet denne dag med tanken om den kommende tids rige velsignelse, lige så mistrøstige og modløse så alle ud om morgenen den 31. maj. Om natten havde det nemlig frosset hårdt. Vinduerne var tæt tilfrosne, og ude på markerne var vandet dækket af fingertyk is. Træer stod som livløse med visent løv og sorte frugter. Havens urter var alle frosne, og rugaksene var blevet helt hvide. Byg og havre var ligesom den tidligt såede boghvede totalt ødelagt. Ude i engene så det ud som midt om vinteren.

Folk frygtede hungersnøden, thi laderne stod tomme. Rugen havde man nemlig betalt 6 mark lybsk for, og med udsigten til så rig en høst havde bønderne solgt alt, hvad de kunne undvære af deres korn. En tid trøstede man sig dog med, at kornet kunne rette sig, men det viste sig snart, at det var og blev ødelagt.“

Til alt held for landet var det kun en stribe på nogle få miles bredde ned over det slesvigske midterland, som det gik så hårdt ud over. I Jylland var man ikke nær så hårdt ramt som i hertugdømmerne, hvor uåret lod sig mærke helt ned til Elben. Folk på øst- og vestkysten slap derimod fuldstændig for det onde vejr, og høsten blev her større end nogensinde i mands minde. Også de lerede og bakkede egne i midterlandet slap noget nådigere. I Hellevad og Agerskov kunne man således sælge kornet for 10—12 mark lybsk pr. tønne. De hårdest ramte egne har med andre ord været sognene på den såkaldte Tinglev-flade. Det var beboerne i Slogs herred, der kom til at lide nød efter denne katastrofe.

En stor hjælp var det dog, da kornpriserne faldt så meget, at de ved mortensdagstider kom helt ned på 8 mark lybsk pr. tønne. Men også før den tid kunne man i Aabenraa og Flensborg købe korn for omkring 10 mark lybsk tonden. Den første og værste nød havde den indsigtfulde herredsfoged *Berend Feddersen*, hele egnens ledende personlighed i første halvdel af det 19. århundrede, afhjulpet ved at få regeringens tilsagn om sædekorn og pengehjælp.

Morsomt nok fortæller pastor Bargum videre i sin beretning om kata-

strofen, at folk var bange for at anvende rughalmen, som var det eneste, de fik ud af årets høst. Et dengang 100 år gammelt håndskrift fra Eggebæk i Tinglev sogn sagde nemlig, at kvæget ville få lungesygen af at spise utærsket halm! Men oplysningstidens mænd kunne naturligvis ikke uden videre godtage fortidens opfattelse af sligt. Med tilfredshed konstaterede man da også hurtigt, at kreaturerne helst ville have det utærskede korn og heller ingen skade tog af det. Godt, at man ikke mere levede i fortidens mørke overtro!

Enden på historien blev for så vidt godt, thi det følgende høstår, året 1820, blev helt over forventning godt. Blot var egnen her ikke ene om denne velsignelse. Over det meste af Europa høstede man som aldrig før, og snart havde man da det store prisfald, som man også i senere tider har oplevet det. Sidst i 1820 kostede rug 6 mark tønden, byg $3\frac{1}{2}$, boghvede $4\frac{1}{2}$, hvede 7 og havre 2 mark lybsk pr. tønde.

HENVISNINGER:

LA. Tønder amtsarkiv: Sager ang. den i året 1819 ved nattefrost forårsagede skade på kornet. *Christian Thomas Bargum* var præst i Rabsted fra 1801 til sin død i 1847. — *Berend Feddersen* var herredsfoged i Slogs herred fra 1811 til sin død i Rabsted 1841.

II

I tilknytning til foranstående skildring kan her anføres et brev, som herredsfoged Feddersen sendte til det kongelige amtshus i Tønder.

„I Slogs herred ser det jammerligt ud. Man taler billigt om gyldne aks. Men når jeg ser ud af vinduet eller går ud på marken, så er forhåbningerne landmandens eneste trøst tilhyllet med et ligklæde.

De få nætter før, i og efter pinsen, som røvede ask og eg deres løv, har anrettet en forfærdelig skade med deres isnende kulde.

Hvad landmanden her på disse egne skal høste, består jo næsten udelukkende og alene i rugfrugt, men denne er for største delen tilintetgjort. Alle her er nedslagne og dybt bøjet. For at tydeliggøre dette, vil jeg sende følgende beregning forud:

En hel plov, som må drives med seks heste, har at afholde til kontribution og andet 120 rigsdaler, til renter 200 rdl., til fattig-, sogne-, by-, herreds- og amtskassen samt andre laster 30 rdl., til daglønnere og tjenestefolk 150 rdl., til smed, hjuler, sadelmager o. s. v. 30 rdl., i alt mindst 530 rdl.

Til dækning af disse udgifter kan ejeren ikke få mere end 100 rdl. for smør, 350 rdl. for 70 tdr. rug, 70 rdl. for kreaturer, 60 rdl. for boghvede, i alt 580 rdl. Til husholdning og andre udgifter forbliver altså kun 50 rdl. Jeg må dog bemærke, at udgifterne før er ansat for lave end for høje og indtægterne før for store end for små.

Andet korn end rug dyrkes ikke her uden til husbehov. Den anførte indtægt på 350 rdl. falder ikke alene helt bort i år, men der må desuden til husholdningen og til udsæd købes for 30 tønder a 5 rdl. altså for 150 rdl., så tabet for en plov bliver 500 rdl.

Efter denne målestok kan samtlige gårdejere, de store og de små, vurderes. Rigelig 200 plove har denne ulykke ramt, og jeg kan sikkert antage, at 600 familier, som er mere eller mindre forgældet i forvejen, skal bære et tab på 100—120.000 rdl. eller 160—192.000 rigsbankdalere.

Fattigunderstøttelsen hører af sig selv op. Hvorledes kan de, der selv trænger til hjælp, hjælpe andre?

Jeg har kunnet indsende denne beretning før. Dog mennesket håber og ønsker, og jeg måtte have fast grund at stå på. Men da den længselsfuldt ventede regn ikke er kommet, da de slunkne aks giver vished om tabet, og den almindelige jamren er altfor vel begrundet, så kan ingen hensyn mere holde mig tilbage.

For nogle dage siden kom hr. pastor Bargum til mig, han, som er kendt for at være en dygtig landmand både teoretisk og praktisk og herved også har virket gennem sit eksempel. Jeg vil lade ham selv tale:

„Mine bedste slag, som jeg havde sat mine skønneste forhåbninger til, bringer intet andet end halm; 100 tønder rug har opløst sig til intet. 20 tønder må være til stede til udsæd, og 200 rdl. til lønninger. Mine kreaturer må jeg jage ned på engene, men så kommer jeg til at savne vinterfoder og gødning til næste år. — Det ville være ubarmhertigt at gøre regning på de 100 tdr. tiendekorn, da bønderne selv intet har til husbrug og udsæd. På mit tab af 100 rdl. og forstyrrelsen i mit landbrug ser jeg mindre end på den almindelige ulykke.“

Da høsten ikke er tærksningen værd, så lader jeg i dag min rug af 5 tønder sæd slå af og sår i stedet for havre, for dog i det mindste at få foder, tilmed da engene, som kun bringer hø ved overrisling, ligger helt tørre siden maj måned og er udbrændte på mange steder.

Til en sådan operation kan dog kun få gribe, fordi man savner tid, sædekorn, hjælp og andet, og fordi hestene fra de udtørrede græsmarker er afmagret og uden kræfter.

På de egne i herredet, hvor der er nogen lermark, har rugen holdt sig bedre. Derfor har jeg ikke medtaget disse plove.

Som embedsmand holder jeg det for min pligt at melde foranstående. Iøvrigt må jeg overlade til det kongelige amtshus, hvad samme efter omstændighederne finder for godt at beslutte.

Følgerne af dette hårde slag er åbenbare. De ældste mænd i herredet kan ikke huske noget lignende og har heller ikke hørt noget sådant fortælle fra forrige tider.

Den eneste trøst, som jeg giver folk, når de overfor mig udøser deres retfærdige klage, er denne, at jeg vil berette om sagen til det kongelige amtshus, og at vor konge er en nådig og velvillig fyrste, som alene søger sin lykke og ære i at herske over folkene til deres vel.

Ravsted, den 8. juni 1819.

Underdanigst B. Feddersen.“

Chr.

EN VELGØRER — hvis navn er gået i glemme

Ved Thomas Otto Achelis

På nordvæggen i Haderslev hospitalskirke hænger et egetræsindrammet “brystbillede, halvt profil til højre, af ukendt mand i mørk frakke“ (Danmarks Kirker, XX, s. 219).

I september 1931 lagde en af mine trofaste medhjælpere ved flytningen af Haderslev bys gamle arkiv et hefte konservatoratsakter fra 1876 på mit skrivebord med anmodning om at bestemme, hvor disse akter skulle pakkes hen. Jeg havde tidligere set dem, men da de nu lå på bordet, faldt mine øjne på følgende ord: „Derimod følger hermed portræt af justitsråd Hjort, om hvilket det i et af frøken Hemmet efterladt testamente hedder, at hun nærer det håb, at denne autoritet ... på passende måde vil opbevare portrættet til erindring om ham ... og den gave, han har ydet hospitalet.“

Det viste sig at være det omtalte portræt, og om manden, hans herkomst og gaven til hospitalet vil jeg give nogle oplysninger. Det vigtigste har jeg allerede meddelt i „Jydske Tidende“ den 9. december 1931, for et kvart sekel siden, men det er gået i glemme.

I Riddergaden i Fredericia boede 1735 en sadelmager *Michel Hjort*; han nævnes i en fortegnelse over indvånere i Fredericia, trykt i Vejle Amts Aarbøger 1924. En søn af denne mand, Clau Hjort, har besøgt latinskolen i Haderslev. I et latinsk skoleprogram fra 1757 forekommer han som „primaner“ med følgende navn: „Nicolaus Stroembergus Hiort“.

Jeg standser lidt ved dette program. Det eksisterer næppe længere, men jeg har i 1921 i bogen om skolen gengivet titelbladet, som begynder med hebraiske ord, som jeg af gode grunde ikke vil gentage her. Ellers er det affattet på latin af skolens rektor — rektorer beherskede det latinske sprog i det attende århundrede — og er trykt i Flensborg. 6 „primaner“ besøgte dengang skolen, de 4 fra Haderslev, 1 fra Lintrup og 1 fra Fredericia. En var præstesøn fra Tønning, 1 søn af en ridefoged, 2 brødre havde en regimentsfeltskær til fader, 1 en købmand og 1 en sadelmager. Det var for 200 år siden fædrene til de 6 „primaner“ i Haderslev latinske. Et halvt år-

hundrede senere kom 2 „primaner“ til universiteterne, sønner af en købmand og en guldsmed; begge var fra Haderslev. 1857 tog 10 studenter-eksamen ved Haderslev lærde skole. To var fra Haderslev amt, en fra Sydslesvig, de andre fra Kongeriget. 4 var præstesønner, 2 sønner af akademiske lærere, 1 søn af en jurist, 1 af en toldforvalter og 2 af gårdejere. 1907 var der 6, som ved gymnasiet i Haderslev tog studentereksamen, alle født i Nordslesvig. De 4 var præstesønner, 1 søn af en advokat og en gårdejer-søn. To af dem lever endnu i byen. Det er ialt 24 dimittender, hvoraf kun én håndværkersøn. Jeg antager, at der nu 1957 er flere.

Men nu tilbage til sadelmagersønnen fra Fredericia! Den 22. december 1758 blev han student ved Københavns universitet. Aldrig har han — uvist af hvilken grund — taget eksamen. 1773 er han igen i Haderslev og gifter sig den 22. januar med *Metta Maria Schrysterup* fra Roost i Arrild sogn. Han kaldes ved denne lejlighed i kirkebogen for „Schulhalter“. Hvad det var for en skole, han holdt, ses endnu tydeligere af samme kirkebog 1776 ved hans død den 6. november: „Winkelschulhalter“ står der.

Han har altså kun været gift i 3 år. Enken blev i 1784 gift med kirurg Hans Jacob Tamdrup (ca. 1725—1789) og døde i juli 1803, 64 år gammel. I skoleholderens ægteskab med Metta Maria Schrysterup har der været en søn: *Michael Christian Hiort*, født den 30. juni og døbt den 2. juli 1776.

Denne Michael Hiort er det, hvis billede kendes af alle, der besøger hospitalskirken. Han blev eskadronkirurg 1796, tog kirurgisk eksamen 1805, blev bataillonskirurg 1807, regimentskirurg i Aarhus 1808 og har beholdt denne stilling til sin død. 1835 blev han ridder, 1841 fik han titelen „justitsråd“. I sit testamente, dateret den 26. juni 1840, bestemte han, at to trediedele af arvebeløbet efter en plejedatter Andrea Therese Hemmets død skulle tilfalde hospitalet i sin fødeby.

Justitsråden døde i sin fødeby den 24. september 1842, over 66 år gammel, plejedatteren den 14. februar 1876. Den 31. marts 1876 kom den første efterretning om testamentet til Haderslev, hvor man ikke anede noget om den pietet, denne mand viste den by, hvor han havde trådt sine barnesko. Men der var jo også gået et hundrede år, siden justitsråden blev født i en pokeskoleholders fattige hjem. Drengen, som aldrig har kendt sin far, er kommet højt på strå, men han glemte ikke den plet, hvor hans vugge havde stået.

Fra Hviding herred

Af August F. Schmidt

Hviding herred udgør den nordligste del af Tønder amt, hvormed det først formedes 1920, medens det tidligere var en del af Haderslev amt

(vesteramt). Det begrænses vestlig i hele sin udstrækning af Vesterhavet, mod nord af Ribe herred, mod nordøst af Frøs herred, mod øst af Nørre Rangstrup herred og mod syd af Lø herred. Hviding herreds største udstrækning fra nordvest til sydøst er 30 km, fra nordøst til sydvest 24 km. Det får længst nede i sydøst et fremspring mod øst, hvilket udgøres af landsbyen Roost i Arrild sogn. Denne by hørte oprindeligt til Nørre Rangstrup herred, på hvis store bakkeø's sydvestlige del byen ligger. Resten af Hviding herred er lave bakkeøer, der vestligst går over i hedeflade og denne igen i marsk. Strygningsretningen for de højeste egne er fra sydøst mod nordvest, fortsat uden for området ind mod Ribe.

Hviding herreds *samlede areal* udgør 32.711 ha (ca. 327 km²). Af dette var i 1920 de 25.261 ha landbrugsjord. Herredet består af 9 sogne: *Hviding* (2885 ha), *Rejsby* (1830 ha), *Roager* (2607 ha), *Spandet* (2708 ha), *Højrup* (3502 ha), *Vodder* (4533 ha), *Brøns* (3860 ha), *Skærbæk* (5245 ha) og *Arrild* (5541 ha) — som helhed ret store sogne, Arrild det største, Rejsby det mindste.

Herredets oldtidsbebyggelse har været ret ujævn, hvad de *oldtidshøje*, der kendes herfra, viser. Fra *Hviding* sogn forekommer der ikke gravhøje andre steder end ved den lille landsby *Lundsmark*, hvor der er 12 høje. Rejsby sogn synes med sine flade og ganske lavtliggende jorder ikke at have været synderlig beboet i sten- og bronzealderen. Der kendes fra disse to kulturperioder ikke et eneste jordfast mindesmærke indenfor sognets grænser. Fra *Roager* sogn haves der kun viden om en enkelt nu overpløjet gravhøj nordøst for Øster Åbølling. Øst for *Brøns* er der 13 høje. *Spandet* sogn har ca. 70 gravhøje, ligesom *Højrup* sogne kan frembyde talrige betydelige oldtidsminder. *Vodder* sogn har ikke få høje, flest syd for Birkelev, nogle omkring Gånsager og 4 høje øst for Åved. *Skærbæk* sogn kan opvise ca. 60 gravhøje, heriblandt den anselige *Gassehøjsgruppe*. Endelig er der fra *Arrild* sogn kendskab til mindst 60 høje, deriblandt en del nord og øst for Arrild¹. Flest høje er der i herredets østligste sogne Spandet og Højrup, der har nær tilknytning til de store højsamlinger i egnen vest for Gram, hvorfra der findes en højstribе nordvestpå til Obberkær, og herfra er der forbindelse med højene ovre ved Spandet og Fjersted. I egnen vest for Farrisskoven kan man følge den oldtidsfærdselsrute, der kommer ovre fra Jerstal i øst. Den går syd om skoven, op vest om den og passerer Kongeåen i egnen ved Villebøl².

I den senere oldtid og ældre middelalder blev der grundlagt *landsbyer* herude i det åbne, flade land, der grænser ud til vadehavet. Til de ældste landsbyer hører den gruppe, der ender på *-ing*. *Hviding* er et navn, som betegner et naturforhold, direkte afledt af tillægsordet *hvid*. *Hønning*, der

1. Traps Danmark, 4. udgave IX (1927), 284—310.

2. Marius Kristensen: Grænser og Grænseveje (Fra Ribe Amt, 1920, 279—88).

nærmest betyder „gulagtig“ (og af samme betydning som honning), hen-tyder i sit navn til bevoksningens farve. I *Gesing* forekommer mandsnav-
net Gasi, der måske også indgår i *Gasse*. Disse navne er sandsynligvis se-
nere end folkevandringstiden (4.—5. årh. e. Kr.). — Fra folkevandrings-
tiden er stednavne, der ender på *-um* og *-lev*.

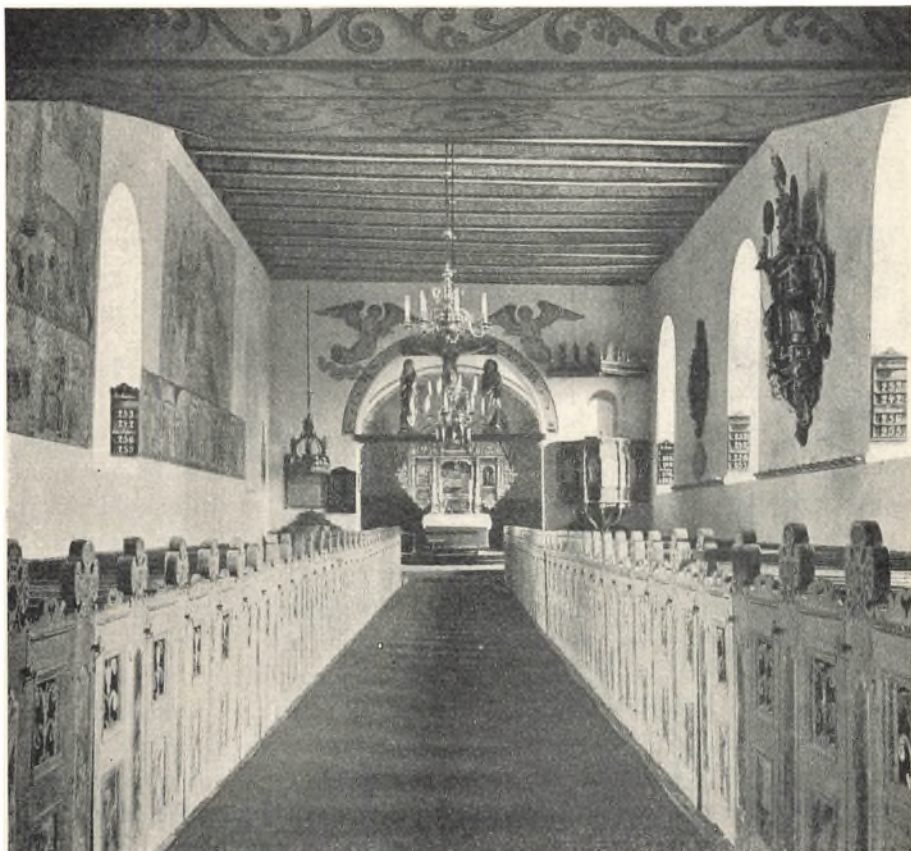
Arnum af arn „ørn“ eller Arn „Arne“. *Birkelev* har i sit forled mands-
navnet Biarki. — Navne, der ender på *-by* og *-sted*, er fra 6.—8. århun-
drede. *Rejsby* har i sit forled ordet Ris „krat“. *Roost*, af mandsnavnet Ro
i forbindelse med (det nu afkortede) *-sted*. *Fjersted* er sammensat med
mandsnavnet Fiari, *Hjemsteds* forled er antagelig mandsnavnet Hemæ(r).

Til det gamle navnelag hører også de følgende navne med forskellige
endelser: *Arrild* må nærmest forklares som „de høje holme“. *Vodder*, der
tolkes med betydningen „våd“, har fået navn efter et vandløb ligesom
Skærbæk, hvis forled betyder „ren, klar, ublandet“. Her må vel henvises
til den klare strøm *Brede å*, der har navn efter landsbyen *Brede*, som
1252 blev skrevet *Brewadt* („det brede vad“). *Høgsbro* har i forleddet det
gammeldanske tilnavn Høk „Høg“. *Spandet* oplyser om middelalderlige
— eller ældre — landbrugsforhold, idet navnet antagelig kan betyde „ind-
hegning“, medens endelsen, oprindelig *-with*, har betydningen skov. *Haved*
af haghæ, betyder ligeledes „indhegning“. Vidnesbyrd om meget gammel
opdyrkning af hede jorden forekommer i *Roager* og *Råhede*, hvis forled
roth betyder „rydning“. Navnet *Gånsager* har i forleddet mandsnavnet
Gothwin. *Brøns* er et navn, der erindrer om middelalderlige forhold, idet
det svarer til brytæ „godsbestyrer“.

Fra tiden ca. 800 til 1200 er de landsbynavne, der ender på *-rup*, op-
rindelig *-torp*. *Torp* betyder „lille landsby eller gård, opstået ved udflyt-
ning fra en ældre landsby og på dennes jord“. *Højrup* har i forleddet til-
lægsordet „høj“ eller navneordet „forhøjning“, *Ullerup* har mandsnavnet
Ulli i forleddet, *Enderup* mandsnavnet Øn, *Astrup* mandsnavnet Aghi.
Torpnavnene er vidnesbyrd om indtagelse af ny jord til dyrkning i den
ældre middelalder. Det samme gælder selvsagt også for de lidt yngre navne,
der ender på *-bøl*, der betyder „gård“. *Barsbøl* af mandsnavnet Barn i
forleddet. *-bølling* er en *-ling*-afledning af navneordet *bo* i betydningen
beboer. Stednavne på *-bølling* (f. eks. *Kærbølling*, *Åbølling*) er altså op-
rindelig indbyggernavne. De findes især i Sønderjylland og Vestjylland og
betegner små og sandsynligvis unge bebyggelser.

★

Der forefindes meget få vidnesbyrd om hedensk *gudsdyrkelse* i Hviding
herreds stednavnestof. Muligvis kan der blive tale om *Hellesbrønd* (Hvi-
ding sogn), hvis efterled er navneordet Brønd, der vistnok her har betyd-
ningen „stor trind fordybning på marken, hvor der samles vand om for-

Brøns kirkes indre med kalkmalerier

året“, „en lav strækning der står under vand om vinteren“. Første led er et sammensat stednavn, snarest et gammelt „*Helligsø*“. I Hviding sogn findes også marknavnet *Hovhøj* (1774 Hou höy), der antagelig indeholder navneordet *Hov* i betydningen „gudehov“. Man kan her gøre opmærksom på, at Hviding sogn har givet navn til herredet, og at herredstingstedet ifølge traditionen har ligget inden for sognets grænser på lokaliteten *Fiskerhøj* (1771 Fiskerhöy). Nævnes bør det også, at *Vived* (på Høgsbro område), der 1774 skreves *Vigwad*, i sit forled muligvis kan have navneordet *Vi* „helligdom“³. De anførte marknavne kunne tyde på, at der i Hviding sogn har været en oldtidshelligdom, hvortil ventelig folk fra en større omegn har søgt.

★

De kristne kirker afløste de hedenske hov og helligsteder. Hviding herreds kirker er alle fra den romanske stilperiodes tid (1050—1250), og adskillige af dem (Hviding, Rejsby, Højrup, Brøns) er bygget af rhinske

3. Alle stednavnetolkningerne er naturligvis hentet fra værket: *Sønderjyske Stednavne V* (1933), 63—220.

tufsten ligesom Ribe domkirke. Der vides, hvad ikke er tilfældet nær alle andre steder i vort land, ret god besked med, hvilke *helgener* de enkelte kirker i herredet er indviede til. Dog fremgår det ikke klart, til hvilken helgen *Hviding* kirke var indviet. I denne ses en katolsk skabsaltertavle, et usædvanligt rigt og karakterfuldt arbejde fra den seneste gotiske tid, ca. 1510—20. Her er et stort antal bibelske personer; af disse er der mest grund til i denne forbindelse at tænke på *Jomfru Maria*, som man tør formode kirken er indviet til⁴. Om *Arrild* kirke vides det, at den var indviet til *Vor Frue* (*Jomfru Maria*), der af de gamle katolikker dyrkedes med særegen inderlighed. Hun var „al verdens frue“ og stod højt over alle helgener. Vor fru hørte til „himmeriges herskab“ og var den helgen, der nåede videst udbredelse også i vort land.

Rejsby og *Vodder* kirker var indviede til *St. Laurentius*, der var en anset helgen i Danmark. Han var martyr, blev stegt på rist år 258. I bønnen mindedes man hans lidelse, idet man bad Gud for *St. Laurentii* skyld slukke vellystens ild og frelse fra helvedes luer. — *Roager* kirkes helgen var *St. Andreas*, der havde mange kirker viet til sig (bl. a. også *Seem*, *Vester Vedsted*, *Sommersted*, *Vonsbæk*, *Emmerlev*). Andagtsbøgerne fra middelalderen havde oftest en bøn til ham, og hans skikkelse er velkendt fra kalkmalerier og altertavler. *Spandet* kirke var indviet til *St. Jakob*, hvis grav i *St. Jago de Compostela* i Spanien blev søgt af mange pilgrimme. Han var alle vejfarende mænds fader, alle bedrøvedes husvaler. — *Skærbæk* kirke var viet til *St. Simon* og *Judas*, hvis dag var 28. oktober. De to helgener, som her er tale om, var apostlene *Simon Zelotes* og *Judas Thaddæus*, som efter nogle skribenter skulle have været brødre og være blevet dræbt sammen i Persien i året 71. — *Brøns* kirkes helgen *St. Villads* (kirken i *Læk* var også indviet til ham), hvis oprindelige navn var *Willehad*, var ikke en bibelsk skikkelse, men en angelsachser, der levede ca. 730—89. Han missionerede blandt friserne 777. Karl den Store gav ham 780 biskoppelig myndighed for egnen mellem Elben og Weser, og 787 blev han biskop i Bremen. Efter sin død blev *Willehad* udråbt til helgen, og han fik i det gamle Danmark 5 kirker indviet til sig. I *Roager* kirke er et glasmaleri, næppe meget yngre end år. 1200, der har indskriften „*Scs. Willehadus*“ og viser den biskoppelige helgen med stav og mitra. Glasmaleriet er meget sjældent og i hele Sønderjylland enestående. *Højrup* kirkes helgen synes ikke med bestemthed kendt, men han (hun) må vel søges blandt de bibelske skikkelser, der findes gengivet i statuetter i kirkens sengotiske alterskab. Her ses i fløjene apostlene og i midtskabet fire helgenfigurer, bl. a. *Katarina* og *Gertrud*. Den egentlige midtgruppe er fjernet og erstattet med et moderne krucifix. Den nævnte gruppe forestillede *Christus* som verdensdommer, tilbedt af *Maria* og *Johannes Døber*.
(fortsættes)

4. Jfr. Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark (1909), 99—100.

A-S FAXE KALKBRUD

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Central 9123

JORDBRUGSKALK97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte**Lolland-Falsters****Folketidende**

Stiftets største Blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Svend Kirchheiner*aut. Installatør*

Vesterg 7 . Tønder . Tlf. 22045

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS

Telefoner: 207 — 807 — 808

Aksel Michelsen*Kul- og Trøelasthandel*

Tønder Telefon 21111

Tønder Landmandsbank ^{A/S}

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns

Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

*Læs***Dannevirke***Sønderjyllands ældste Blad****Støt vore annoncører*****MORSØ STØBEGODS**

AKTIESELSKABET

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

***Støt de sønderjydske
Indsamlinger***

Graasten Bank A/S

Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik- højskole Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard.

VALLEKILDE Folkehøjskole

Henv. til *Jørgen Jessen*,
Vallekilde

Restaurant *Grænsen*

C. Heiselberg
Krusaa

Sønderjydsk Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

Haslev Gymnasium

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Mellemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hen-
vendelse til *Peter Kæstel*
Rektor, Haslev

HEJMDAL

Landsdelens Blad

Paul Thomsen

Krusaa
Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,
Trikotage, Herreekvipering

Brede Sogns Spare- og Laanekasse

Bredebro tlf. 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

Bogtryk . Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 21550

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S
Vojens

Graasten Andelsslagteri

A. Nielsen & Co. A/S.

Nykøbing Falster

HORSENS HAVN

- ◆ Mange moderne Stykgodskraner.
- ◆ 7,00 m Vanddybde.
- ◆ Havnen kan besejles Dag og Nat.
- ◆ Store Arealer ved Kaj og Jernbanespor ledige til Udleje.